

KUML

ÅRBOG FOR JYSK ARKÆOLOGISK SELSKAB
1956

KUML

ÅRBOG FOR JYSK ARKÆOLOGISK SELSKAB

1956

With Summaries in English

UNIVERSITETSFORLAGET I AARHUS

1956

Forside:

Grauballemandens højre hånd.

Redaktion:

P. V. GLOB

Copyright 1956

by

Jysk Arkæologisk Selskab

Printed in Denmark

by

Aarhus Stiftsbogtrykkerie A/S

Clichéer:

Hammerschmidt - Århus

INDHOLD

<i>Harald Andersen</i> : Afsked med ådalen	7
<i>Svend Jørgensen</i> : Kongemosen	23
<i>S. Vestergaard Nielsen</i> : Vindblæs-fundet	41
<i>C. J. Becker</i> : Fra Jyllands ældste jernalder	50
<i>Oscar Marseen</i> : Oldtidsbrønde	68
<i>Haakon Hougen</i> : Vindumhede-fletningene og kærlighetskноп	86
<i>P. V. Glob</i> : Jernaldermanden fra Grauballe	99
<i>Svend Jørgensen</i> : Grauballemandens fundsted	114
<i>Willy Munck</i> : Patologisk-anatomisk og retsmedicinsk undersøgelse af mose- liget fra Grauballe	131
<i>Carl Krebs og Erling Ratjen</i> : Det radiologiske fund hos moseliget fra Grau- balle	138
<i>C. H. Vogelius Andersen</i> : Forhistoriske fingeraftryk	151
<i>G. Lange-Kornbak</i> : Konservering af en oldtidsmand	155
<i>Henrik Tauber</i> : Tidsfæstelse af Grauballemanden ved kulstof-14 måling	160
<i>P. V. Glob</i> : Et nybabylonisk gravfund fra Bahraíns oldtidshovedstad	164
<i>Harald Andersen</i> : »- Der skal ikke lades sten på sten tilbage«	175
<i>Peder Mortensen</i> : Barbartemplets ovale anlæg	189
<i>P. V. Glob</i> : Rekognoscering på Qatar	199
Jysk Arkæologisk Selskab	203

CONTENTS

<i>Harald Andersen</i> : The Weapons in the Illerup Valley	21
<i>Svend Jørgensen</i> : Kongemosen - A Mesolithic Site in the Bog Aamosen, Zealand	38
<i>S. Vestergaard Nielsen</i> : Vindblæs - A West Himmerland Bronze-Smithy ...	48
<i>C. J. Becker</i> : A Pre-Roman Iron Age Cemetery at Nim in East Jutland ...	65
<i>Oscar Marseen</i> : Prehistoric Wells	83
<i>Haakon Hougen</i> : How and Why the Knot in the Vindumhede Plait was tied - and two Related Norwegian Knots	97
<i>P. V. Glob</i> : The Iron Age Man from Grauballe	111
<i>Svend Jørgensen</i> : The Finding-Place of Grauballe Man	128
<i>Willy Munck</i> : Pathological-anatomical and Forensic-medicinal Investigation of the Peat-bog Body from Grauballe	136
<i>Carl Krebs and Erling Ratjen</i> : The Radiological Examination of the Peat- bog Body from Grauballe	150
<i>C. H. Vogelius Andersen</i> : Prehistoric Fingerprints	154
<i>G. Lange-Kornbak</i> : Grauballe Man - the Conservation Process	158
<i>Henrik Tauber</i> : Dating of Grauballe Man by Carbon-14 Measurement	163
<i>P. V. Glob</i> : A Neo-Babylonian Burial from Bahrain's Prehistoric Capital ..	172
<i>Harald Andersen</i> : The Building by the Barbar Temple	186
<i>Peder Mortensen</i> : The Temple Oval at Barbar	195
<i>P. V. Glob</i> : Reconnaissance in Qatar	201

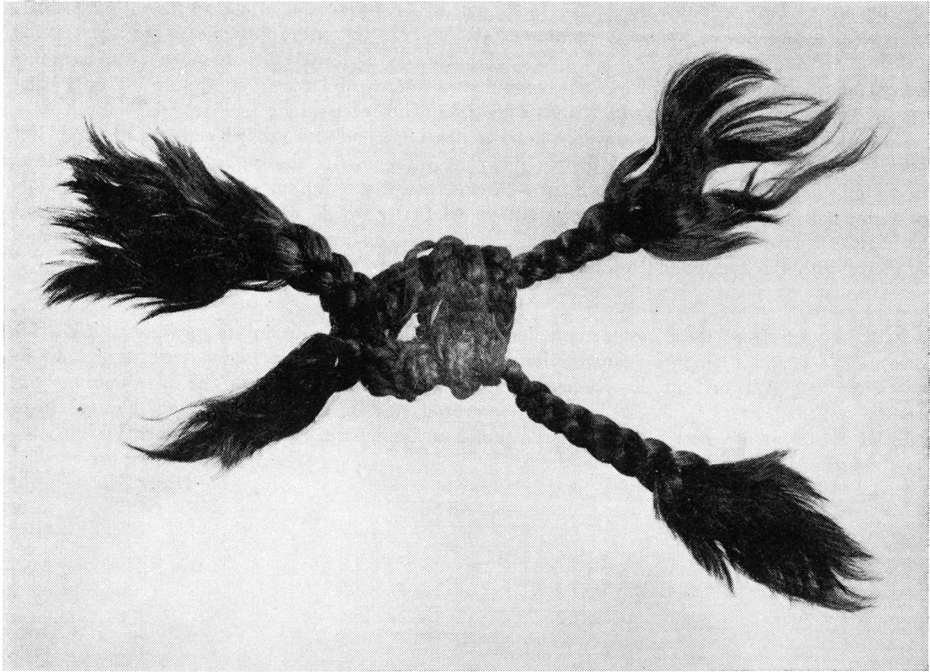

Fig. 1. Hårfletninger fra Vindumhede.
Tied hair plaits from Vindumhede.

VINDUMHEDE-FLETNINGENE OG KJÆRLIGHETSKNOP

Af HAAKON HOUGEN

Det er en kjent sak at knuten, knopen eller knobene fra gammel tid har hatt en okkult eller magisk mening, men vil man søke etter opprinnelsen til dens mystiske makt, må man nok gå meget langt tilbake i oldtiden.

Det er imidlertid med knuten som med så meget annet, der har sin rot i magiske eller religiøse forestillinger, at de hårdnakket lever sitt liv lenge etter at man har sluttet å tro på dem, – ja etter at deres betydning for lengst er gått i glemme. Derfor lever knuten den dag i dag – tross all fornuft – så å si som et rudimentært organ på folkenes ånds- eller trosliv.

Det er imidlertid ikke mange menneskealdre siden dette rudimentærorganet, knuten, var i full funksjon. Det har vi utallige bevis for, men vi innskrenker oss her til å nevne et par av dem som tydelig viser et viktig trekk av dens mening.

Johan Fritzner¹) har en verdifull eksempelsamling:

En forestilling – utbredt i mange land – er at dersom en barselkvinne i sin drakt har et bånd med knuter på, vil hun ikke kunne bli forløst før knuten er løst opp.

Et annet eksempel – kjent i Danmark, Norge, England og mange andre land –: Sjøfolk kunne få *kjøpt* gunstig vind i form av et bånd eller en snor som troldkyndige folk hadde slått knuter på. Ved å løse knuten ble vinden sluppet fri. Jo flere knuter man løste, desto friskere kom det til å blåse – kom »han« til å blåse, heter det i sjømannssproget.

Alfred Lehmann²) refererer fra kaldeernes demonlære og besværgeskunst en utførlig oppskrift på en kur mot en hodelidelse, der det blant meget annet heter at man på høyre og venstre side av skinnet av en hungjet, som aldri hadde født, skulle skjære en rem. På disse remmene skulle man knyte 2 ganger 7 knuter; men så kommer det med et imperativ: »Giv dem (knutene) den trolddom, der kommer fra Eridhu.« (Eridu var en af sumerernes viktigste byer).

Meget interessant er det hva Lehmann videre forteller, at »kloke koner« den dag idag (1920) i Romania helbreder sykdommer ved å slå knuter på en snor idet de sier: »Jeg binder ikke knutene, jeg binder sykdommen.«

Og hvorfor ikke også ta med historiens mest berømte knute, den gordiske. Etter sagnet ble bonden Gordios konge i Gordion i Lilleasia, og til minne om dette slo han en knute på tauet som bandt hans vogn til draget, og oraklet i Delfi spådde at den som løste knuten skulle beherske hele verden. Som kjent løste Alexander d. store – på sin måte – knuten med sitt sverd, og – han ble hersker.

Eksemplene er valgt blant mange, men med vilje slik at meningen ligger tydelig opp i dagen: Knuten binder et eller annet fast, og dette slipper først løs når knuten løses opp.

Foranledningen til disse betraktninger er P. V. Glob's »Ard og Plov«³) hvor fig. 136 gjengir »Sammenbundne hårfletninger fra Vindumhede«. Den gjengis her som fig. 1. Funnet er, som Glob forteller, datert til slutten av bronzealderen, og det er et utvilsomt offerfunn. Fletningen er funnet sammen med et ard-skjær, og – sier Glob – »at offerfundene virkelig er til en kvindelig gudinde giver ards-kæret og hårfletningen fra Vindumhede et vink om.« Selvsagt er det fruktbarhetsgudinnen det drejer sig om.

For oss ikke-arkeologer kan det synes besynderlig at to fletninger av kvinnehår og et ard-skjær kan ha noe med fruktbarhetskultus å gjøre, men Nils Lid⁴) gir i sin grundige avhandling »Jolesveinar og Gröderikdomsgudar« et utall av eksempler og opplysninger som viser sammenhengen. Vi kommer i det følgende gjentagne ganger tilbake til denne avhandlingen, men skal her innskrenke oss til å nevne hans beretning fra Trakia på Balkan. For å få god avling oppføres ved fastelavnstid en hel pantomime av kvinner og menn i forskjellige forkledninger. Pantomimen forestiller bl. a. sminingen av et plog-skjær, og tilslutt trekker *kvinne* en virkelig plog to ganger rundt landsbyen.

Det var først sommeren 1955 jeg stiftet bekjenskap med P. V. Glob's »Ard og Plov«, men da jeg fikk se fig. 136 (her fig. 1) slo det meg med det samme at denne knuten skulle jeg kjenne. Såvidt jeg kunne se av bildet (uten å kunne iaktt

knuten fra alle sider) forekom det meg at dette måtte være den knuten som i Vestfold kalles »kjærlighetsknopen«, og professor Globs ønske om å få se litt om denne knuten i KUML må tjene meg til unnskyldning når jeg her blander min amatørøst inn i koret av Danmarks dyktige arkeologer.

Kjærlighetsknopen og hva den rommer av hemmelighetsfulle krefter, lærte jeg som 12–15 år gammel gutt av en gammel seilskuteskipper Olaves Christiansen. Han var (da min familie fra 1900–04 tilbrakte sommerferien på hans gård i Vestfold) forlengst sluttet som sjømann, og drev da med stor dyktighet sin vakre gård.

Selv om nærmere undersøkelser skulle vise at Vindumhedefletningenes knute *ikke* er helt identisk med kjærlighetsknopen fra Vestfold håper jeg det vil interessere KUMLs lesere å høre om den norske knuten, så meget mer som – hva vi skal høre nedenfor – navnet kjærlighetsknute i andre land har været benyttet som betegnelse på andre knuter.

Når regn eller uvær hindret vår gamle venn Olaves i hans arbeide ute på marken med høy eller korn, kunne min bror og jeg være visse på å treffe ham i stallen, hvor han stelte sin hest. Så satt vi i stall-gangen på hver vår kasse, og aldri har vel noen lærer hatt større oppmerksomhet i sin klasse enn Olaves hadde når han kom på glid. Han var en glimrende forteller, og vi slukte hans beretninger om spennende seilas på fjerne hav, mens skipsnissen satt i masten og holdt på riggen så den ikke skulle brette i stormen. – Men en dag fant han på å lære oss forskjellige sjømannsknuter og blandt dem kjærlighetsknopen. Den knytes slik: fig. 2.

Med venstre hånds tommel- og pekefinger holder man endene av en snor (fig. 2 a), og legger så løkken, som derved fremkommer, over snorens ender (b). Venstre hånd holder da altså både endene og bukten av snoren. – Man stikker så høyre hånd ovenfra og ned gjennom løkken I så den blir liggende som en ring om høyre håndledd. Derpå stikkes høyre hånd (fremdeles ovenfra og ned) gjennom løkken II. Vi har derved fått to ringer om høyre håndledd. – Så griper man med høyre hånds tommel- og pekefinger bukten L *nedenfra*, smyger løkken I over løkken II og trekker L gjennom de to løkkene, mens disse endnu fremdeles fastholdes av venstre hånd. Vi får derved fig. 2 c som vi foreløbig stopper ved, for om det stadiet fortalte den gamle Vestfoldskipperen:

Dersom en sjøgutt hadde fåt en pike kjær, kjøpte han et silkebånd – det burde vel helst være av kjærlighetens røde farve. På dette båndet knøt han kjærlighetsknopen, men stoppet ved c og sendte båndet i den tilstand til sin elskede. Det var ensbetydende med et frieri. – Ville piken da ikke vite noe av gutten, løste hun båndet helt opp og sendte det tilbake til gutten uten noen ringer og knuter, – han hadde dermed hentet sig en kurv. Ville hun derimot ha gutten, strammet hun ringene fast sammen til en uløselig knute (fig. 2 d) og sendte båndet tilbake til gutten, som derved hadde fått sitt *ja*. –

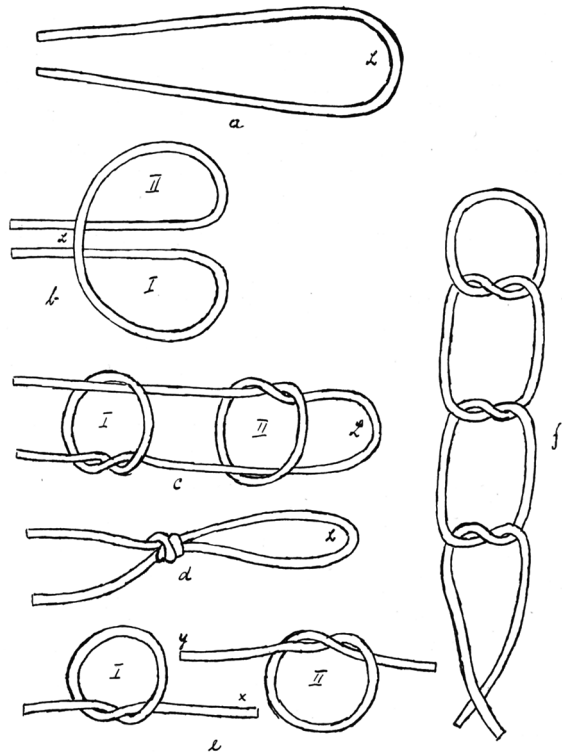
Tenker vi oss at vi i fig. d klipper løkken over ved L og slår en løs knute med de to endene som derved fremkommer, har vi den knuten som har slik påfallende likhet med Vindumhede-knuten.

Nu er det vel lite rimelig at den som bandt Vindumhedeknuten ville ha den møye å lage knuten med *en* flette og så klippe den over. Vi behøver nemlig ikke å se lenge på fig. c for å oppdage, at knutene meget lettere lar sig knyte med *to* snorer i stedet for *en*. Derved unngår man de innviklede manipulasjoner som

Fig. 2. a til d viser »kjærlighetsknopen« knyttet med en snor. e viser hvordan den knyttes med to snorer. f er "the lover's knot" efter

Elizabeth Villier.

a-d shows how to tie the Norwegian "lover's knot" on one band. e how to tie the same knot on two bands. f. Elizabeth Villier's "the lover's knot".

er beskrevet ovenfor. Bruker man to snorer, kan de for det første være ganske korte, og man behøver for det annet bare å slå en enkel løs knute på hver av dem (fig. e). Vi har da bare å stikke enden x inn i II og y i I, så har vi kjærlighetsknopen knyttet med to snorer.

Knyttet på denne måten er nemlig kjærlighetsknopen faktisk også kjent i Vestfold så sent som i 1955. Det har jeg fått bekreftelse på i Brunlanes ved Larvik, og knyttet med to snorer har kjærlighetsknopen vært brukt på samme måte som Olaves Christiansens som var knyttet med en snor.

Før vi forsøker å trekke noen konklusjoner av denne sammenligningen mellom Vindumhedeknuten og kjærlighetsknopen, skal vi se litt nærmere på, hva vi nevnte ovenfor, nemlig at navnet kjærlighetsknute har vært benyttet andre steder i Europa om andre knuter enn den Vestfoldske.

Elizabeth Villiers⁵⁾ har en skisse av »The True Lover's Knot« slik den er hugget (skåret?) i et kors – man mener til minne om en seier over Danerne omkring år 874. Denne knuten gjengis her som fig. 2 f.

Elizabeth Villiers sier om knuten i *almindelighet* at »The knot is the symbol of lasting love, of a troth that is plighted for all eternity«, og spesielt om kjærlighetsknuten sier hun at den fins i runeinnskrifter over hele Nordeuropa, og har utvilsomt hatt religiøs betydning.

Hvor bindende »The Lover's Knot« var, gir hun eksempel på ved å referere følgende fornøyelige historie fra Gay's Pastoral »The Spell«: En bondepике ser en gutt ligge sovende ved veikanten. Det lykkes henne å stjele hans strømpébånd, som hun binder sammen med sitt eget med »the true lover's knot«, og idet hun utfører denne trolddomskunst (spell) sier hun:

»Three times a true-love's knot I tie secure:
Firm be the knot, firm may his love endure«.

Hans kjærlighet til henne holdt for all tid⁵).

Elizabeth Villiers forteller videre at knuten spiller en viktig rolle ved bryllupsdekorasjonene i China, og en av selve bryllupsseremoniene består i at et grønt og et rødt bånd er knyttet sammen. Den chinesiske brudgommen holder i det røde og bruden i det grønne båndet. – Igjen er det knuten som binder de elskende sammen. –

Har Elizabeth Villiers rett i at knuten er »the symbol of *lasting love*« – og det er vel ingen grunn til å tvile på det – er det temmelig opplagt hvorfor Vindumhedefletningene er bundet sammen med en knute og nedlagt som offer til fruktbarhetsgudinnen. Vi erindrer at knuten binder noe sammen, og det holder så lenge knuten ikke er løst. Her er det ikke tale om barnet som bindes i mors liv, eller vinden som bindes i snoren, eller sykdommen som er bundet av »de kloke koner« o. s. v., men både i den norske og den engelske kjærlighetsknute og den chinesiske bryllupsknuten er det kjærligheten som bindes.

Utallige beretninger om »det hellige bryllup«, helleristningenes bryllupscener og falliske skikkelser understreker på en utvetydig måte fruktbarhetskultussens erotiske moment. Det kan ikke være tvil om at i kjærlighetsknuten (og antagelig andre knuter også) ligger et moment av erotikk. En ofring av slike knuter til fruktbarhetsgudinnen faller derfor smukt i tråd med mange av de andre vidnesbyrd man har om erotikkens plass i fruktbarhetskultussen.

Er det for dristig å mene at hårfletningene i seg selv – og andre fletter også – uten knuter på er en slags knuter med samme magiske mening som de vanlige knuter? Som vi skal se i det følgende er nemlig fletningen uten knuter på også benyttet som et slags kjærlighetspant mellom mann og kvinne.

Langt nord i Gudbrandsdalen lever den dag idag de hendøende rester av en gammel tradisjon, som i sin opprinnelige skikkelse må ha hatt et innhold beslektet med kjærlighetsknopen og beslektet med fletningene fra Vindumhede. At de er hendøende, disse restene, betyr at tradisjonen kun erindres av gamle folk, mens meningen med den for lengst er gått i glemme. Og tradisjonene selv – slik de idag erindres – er så fragmentariske og så avvikende fra grend til grend i Gudbrandsdalen at noen rekonstruksjon på det grunnlag neppe er mulig. Det som idag erindres må i høy grad kunne kalles rudimenter av noe som engang var.

Liksom Gay's »Spell« røbet noe av meningen med den engelske kjærlighetsknuten, er det pussig nok i norsk poesi at vi finner litt av meningen med den gamle tradisjonen fra Gudbrandsdalen.

Engebret Hougen: »Digte«⁶) er en liten diktsamling på 100 sider, utgitt 1891

– forf.s dødsår – av hans sønn. Omtrent halve samlingen er dikt skrevet på bygdemål (Sel-dialekten) mens resten er skrevet på riksmål (bokmål som det heter nå).

Et av diktene heter »Galkjøpe'« (d. v. s. gårdkjøpet), og de tre siste linjene i 1. vers lyder:

»Der Jenta brigda Skjærtorsdagsdokka
aa ondras takom, um framm ho lokka
dein Hogen drog.«

Da Sel-dialekten naturligvis er enda vanskeligere å forstå for et dansk publikum enn for nordmenn uten kjennskap til det klangfulle dølemålet, oversetter vi:

Der flettet jenta Skjærtorsdagsdokka (dukken)
og undredes stundom, om hun fremlokket
ham, som hennes hu drog henne mot.

Vi gjør med det samme oppmerksom på, at da både jenta og dokka er hunkjønnsord, kan det diskuteres om ordet *ho* (hun) i nest siste linje går tilbake på dokka eller jenta. Er det m. a. o. jenta selv eller dukken hennes, som kan fremlokke gutten hun tenker på? Vi kommer tilbake til dette senere.

Man vil naturlig spørre om hva dette har med gårdhandel å gjøre. Saken er at diktet, som antagelig er skrevet i 1858, skildrer Engebret Hougens minner fra den dagen i 1840, da slektsgården Hougen i Sel måtte selges. 1. vers gir tids- og miljøkolorit til det hele: Våren fletter sitt høytidsskrud, og ved påsketid blir det glede og hygge på gårdene nord i dalen, fordi solen er vendt tilbake og kommer så høyt på himmelen at den skinner over de høye, stengende fjell, og så kommer det et utfyllende trekk i bildet, dette med jenta som »brigda skjærtorsdagsdokka«. Det var nemlig netopp skjærtorsdag 1840 at gården ble solgt, og hadde denne handelen blitt avsluttet en hvilken som helst annen dag i året hadde Hougen neppe gitt oss den opplysningen som ligger i de tre verselinjene. Engebret Hougen var 14 år i 1840.

Utgiveren Knut Hougen forteller i diktsamlingens forord at han har sine realopplysninger fra F. og P. Hougen (d. v. s. Engebrets eldre brødre Fredrik og Paal). I en fotnote til diktet »Galkjøpe'« får vi da følgende opplysninger av utg.:

»Det var skik paa Sell i Forf.s Barndom at de unge Jenter (navnlig Gaardmandsdøtrene) flettede forskjellig farvede Traaddukker af Lin og Uld sammen til 6–8 Tommer lange Fletter, som de havde færdige til Skjærtorsdag. Paa denne Dag gik Gutterne fra Gaard til Gaard i Bygden og bad Jenterne om en Traad-dukke. Fik de hva de bad om, fæstede de »Skjærtorsdagsdokka« ved Beltet, og der sattes blandt Gutterne stor Pris paa at have de fleste og vakreste Dukker at opvise. Skikken er nu vistnok aflagt.«

Hva utg. ikke nevner – naturligvis fordi forf. selv med rene ord sier det i de to siste linjene – er at jenta undrer seg over om hennes dukke (eller hun selv ved å forarbeide den) kunne fremlokke den gutten hun var glad i. Det er det nevnte pronomen *ho* (hun) som gir mulighet for to tolkninger her. Er *ho* identisk med dukken, ligger selvsagt den hemmelig dragende makt i den. Men er *ho* identisk med jenta, er det hun som fletter denne dragende makten inn i dukken

sin. Resultatet blir jo det samme. Vi minnes igjen »de kloke konene« som ikke binder knutene men sykdommen, og den engelske bondepiken som bandt gutten sin til seg med »the lover's knot«. Skjærtorsdagsdokka kommer det siste nærmest. Eller – som Nils Lid sier⁴) –: Tråden (her dokka) får ventelig magisk virkning når gutten henger den på seg, særlig på lua.

Dette tror jeg er det tydeligste vink vi har i Gudbrandsdalen om hva skjærtorsdagsdokka var, men la oss også se på de rudimentene av den jeg har funnet i bygdene omkring Sel.

Edvard Grimstad⁷) forteller fra Kvikne og Skåbu, at skjærtorsdag gikk de og bad om langfredagstråd, både voksne og barn. Tråden, de fikk, hadde de i en »treklave« som de hengte på brystet. Det var stas å få mye langfredagstråd. Derfor gikk de og bar tråden så synlig på seg.

Fra Vågå sier samme forf. at langfredagstråden var alle med på. Det var ulltråd i mange farver som de (det sies ikke hvem) – flettet sammen til lange fine fletter. Mannfolkene festet tråden foran seg på en eller annen måte, og det hendte at de var dekket med tråd over hele brystet, men guttene skulle gi jentene som vederlag en treskje eller annet trearbeide som de hadde lavet selv.

Fra Ringebu forteller Grimstad at man brukte tråden til å flette (»fingre«) strømpébånd av eller brukte den til stoppegarn, men noen gjemte den som et minne. De som ville ha mye tråd, måtte stå opp før soloppgang, for ventet de til solen begynte å skinne, ville jentene brenne langfredagstråden for dem.

Grimstad kommenterer ikke sine opptegnelser, men det gjør Kjell Bondevik⁸) som forteller: »I Gudbrandsdalen (det sies ikke hvilken bygd) var det gammel skikk å tigga tråd; gjentone hadde førebutt seg med svære dokkor, guttane kunde bera tråden kring heile bringa. Sume segjer at langfredagstråden skulde vera sinnbilete på den tråden som det vonde batt oss fast med, og som Kristus gjorde til inkjes langfredag. Difor skulde tråden som kvinnone budde seg med til påske, og som ikkje vart burtgjeven skirtorsdag, verda brend langfredag.«

Det siste er sikkert en folkelig forklaring i Gudbrandsdalen, siden forf. sier at »sume segjer«. – Forf. fortsetter:

»Den tradisjonen høyrer joletidi til, men på grunn av symbolikken er han førd over til ei onnor tid.«

At skikken *opprinnelig* hører julen til, er sikkert riktig, men det med symbolikken tør være mere tvilsomt. Man måtte i hvert tilfelle vite hva man mente at tråden skulle symbolisere.

Før vi beveger oss utenfor Gudbrandsdalens bygder, må vi ta med hva jeg selv har høstet der oppe i dalen:

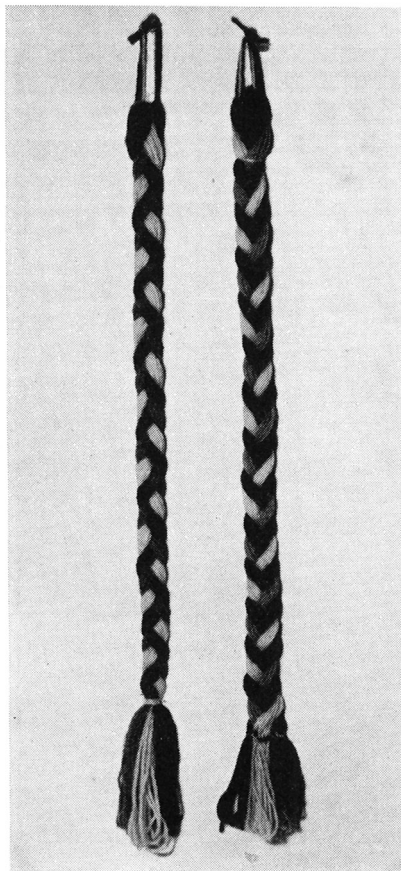
I sommer (1955) var jeg så heldig at jeg ble kjent med en 87 år gammel mann Paul Rosten. Det var »på Høvrings vakre Sæterstul« – som Engebret Hougen sier i et annet av sine dikt – at jeg traff ham. Han var en staut, kjekk kar med alle sine åndsevner i behold som en ungdom, og med våken og levende interesse for sin hjembygds (Sel's) gamle tradisjoner. Han hadde i sin ungdom kjent Paal Hougen, den ene av de to som har gitt realopplysningene til Engebret Hougens »Digte«.

Paul Rosten og jeg har vekslet brever etter at jeg kom hjem, og i et av sine brever forteller han:

Fig. 3. To eksemplarer av »skjærtorsdagsdokka«. Den ene er »flettet« av tre »totter«, den andre av fire. Begge er forarbeidet av en gårdmannskone i Sel 1955.

Hun hadde lært kunsten av sin mor.

Two specimens of "the Maundy Thursday-doll". One plaited with three "totter", the other with four "totter". Both of them are manufactured by a peasant woman A. D. 1955. She had learned how to tie them from her mother.

»Skjærtorsdagsdokka var brigdet eller flettet av ullgarn i forskjellige farger. Rødt, blått, hvitt garn, fargene var ikke alltid like, men hvitt og rødt var visst som oftest med. – At det er noen dokke oppbevart tror jeg ikke. Sagnet sa at skjærtorsdagsdokka skulle oppbrennes langfredag, men det tror jeg ikke ble gjort mange ganger. – Lengden av dokka var 25–30 cm, og de var ikke svært tykke.

Det var gutter i konfirmasjonsalderen som »gikk etter tråd«, som det het, og jeg husker godt at det var brukelig å gå etter tråd skjærtorsdag. Folk i 60–70 års alderen husker også at det var brukt.« –

Siden det var gutter i konfirmasjonsalderen, som gikk etter tråd, er det meget mulig at 14-åringen Engebret Hougen har vært med selv.

Et interessant trekk er at dokka »etter sagnet« skulle brennes langfredag. I Ringebu brenner altså jenta selv tråden, dersom gutten ikke er ute i tide, men denne brenningen er vel et sekundært trekk?

På min forespørsel erfarer jeg at hverken Gudbrandsdalsmuseet »De Sandvigske Samlinger« eller »Norsk folkemuseum« eier noe eksemplar av skjærtorsdagsdokka. Dette meddelte jeg Paul Rosten, og interessert som han er, har han sendt

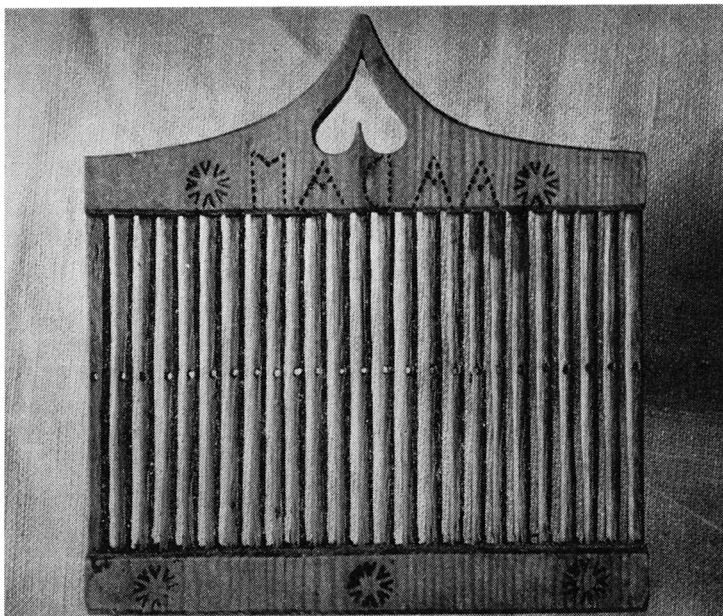

Fig. 4. »Brigdebrett« tilhørende Norsk Folkemuseum, Oslo. Ifølge opplysning fra museet er det vanlige navn »båndgrind«.

“Brigdebrett” in the possession of Norsk Folkemuseum. According to information from the museum the usual term is “båndgrind”.

meg dokker så jeg kan forsyne begge museer med dokker. To av dem er avbildet her som fig. 3.

I et senere brev forteller Paul Rosten at han har truffet en 90 år gammel gårdmannskone, som forteller at de dokkene som er laget av 3 »totter« ikke er så fine som de der er laget av 4 »totter«. Hun mente at man »flettet« dokker av 3 totter, men »brigdet« med 4 totter. De to som er avbildet her er flettet (med 3 farver) resp. fingret (med 4 farver) av Paul Rostens brordatter Ragnhild Bakken. Hun lærte kunsten av sin mor.

Når den 90årige konen mener å huske at man flettet med 3, men brigdet med 4 »totter«, så må det bero på en misforståelse eller en erindringsfeil. Dette tør jeg med bestemthet påstå på grunn av opplysninger jeg fikk så sent som i november 1955 i Paul Rostens hjem i nordre Sel, hvor jeg traff ham og hele hans familie.

Det er riktig at skjærtorsdagsdokka med 3 »totter« er flettet, men dokker med 4 »totter« er »fingret« (Det er også en slags fletting hvor man arbeider samtidig med 4 trådbunter). Brigding derimot er noe ganske annet. I Sel heter verbet »å brigda«, men lenger syd i dalen sier man »å bragda«. Verbet kan vanskelig oversettes, men brigdingen er en slags primitiv bånd-vevning som utføres med et enkelt apparat som kalles et »brigdebrett« (og dermed ble brigdebrettet tatt frem (se fig. 4)).

Brigdebrettet er et omtrent kvadratisk trebrett med sider ca. 30 cm, men med et håndtak på den ene kvadratsiden. Parallell med to kvadratsider (hosliggende til håndtaksiden) var skåret 27 gjennomgående spalter i brettet, og i mellomrommene mellom spaltene var boret en rad små huller.

Brettet var snøtt 1 cm tykt, og hele apparatet var laget med en tollekniv, bortsett fra hullene som var brent med en ståltråd – altså 28 huller.

Brigdebrettet brukes slik: 55 tråder (27 + 28) festes i veggen, og så blir det stukket en tråd gjennom hver spalte og hvert hull. Den andre enden av trådene festes i en bordkant eller lignende. Det sier seg da selv, at dersom man ved hjelp av håndtaket hever brettet, vil trådene som er stukket gjennom hullene følge med, mens trådene som går gjennom spaltene, vil holde seg snorrette, d. v. s.: »hulletrådene« vil ligge høyere enn »spaltetrådene«. Omvendt dersom man senker brettet, da vil »hulletrådene« ligge under »spaltetrådene«. Disse trådene blir »renningen« i en primitiv vev. Med en skyttel som føres frem og tilbake i renningen ettersom brettet heves og senkes får man da slått »islettet«. Å »veve« på denne måten er å brigde.

Ifølge Engebret Hougens dikt »Galkjøpe'« kan altså en skjærtorsdagsdokka foruten å være flettet eller fingret også være brigdet, og det sier seg selv at med det store antall tråder i renningen har man rik anledning til en livlig farveblanding i en brigdet skjærtorsdagsdokka. – Paul Rostens gård ligger snaue 3 km nord-vest for gården Hougen, hvorfra den unge Engebret hadde sine erindringer om »jenta som brigda skjærtorsdagsdokka«.

Noen brigdet dokke hadde de ikke på gården, men jeg fikk se både bånd som var fingret og bånd som var brigdet. Bredden av de fingrede båndene vil jeg anslå til 3–4 cm, men de brigdede var neppe mer enn 2 cm brede. Begge slags bånd hadde vakre farver.

Det kan kanskje ha sin interesse å høre at de fingrede båndene den dag idag brukes som hosebånd, men at de brigdede har en ganske eiendommelig anvendelse:

I dalbygdene er det fremdeles skikk at gjestene ved barndåp, begravelse eller andre sammenkomster bringer med seg en »sending« – bakverk eller annen mat. Sendingen er pent pakket f. eks. i en tine og forsvarlig surret med – et brigdet bånd. Det var tydelig at de båndene jeg så hos Paul Rosten var velbrukte, men noen brigdet skjærtorsdagsdokka fantes det som sagt ikke.

I Gudbrandsdalen får vi – som vi ser – ikke noen helt tilfredsstillende forklaring på hva skjærtorsdagsdokka egentlig var, men fire verdifulle opplysninger har vi funnet: Vi vet hvordan dokka ble brukt, vi vet når hun ble brukt, vi vet takket være Paul Rostens brordatter hvordan hun så ut, og vi vet av Engebret Hougens dikt at det lå en magisk makt i henne, hvorved jenta (kanskje?) kunne binde gutten til seg. Men vi lærer enda mere om henne ved å gå utenfor Gudbrandsdalen.

Martin P:n Nilsson⁹⁾ har en generell bemerkning om at jule- og nyttårsskikker gjenfinnes ved andre tider enn julen, og sier om nyttårgavene: »De fleste äro på grund av nyårsdagens särskilda betydelse tecken och varsel för det kommande året; det var bl. a. betydelsesfullt, vem som först på det nya året besökte huset; i Norge och i västra Sverige anknöts detta varsel til kvinnornas förnämsta syssel-

sättning spånaden. Den första manlige besökaren kallades rockman och erhöll ibland tråd eller andra smågaver av spinnerskan«.

Litt senere i sin avhandling kommer forf. inn på julens opprinnelige betydning. Julen som en solfest forkaster han. Heller ikke finner han det sannsynlig at den opprinnelig er »en själafest«, men sier så: »Nyligen har det hävdats at julen skulle vara en fruktbarhetsfest«.

Skulle da tråden være en liten detalj fra den hedenske fruktbarhetsfest og den flyttes over fra å være juleskikk til å bli en påskeskikk uten å miste det moment av erotikk som ligger i så mange fruktbarhetssymboler, da er det ikke så vanskelig å forstå hvorfor skjærtorsdagsdokka er istand til å »lokka fram dein Hogen drog«. – Dette blir så meget mer forståelig ved å erindre hva Nils Lid¹⁰) forteller om ordet hug, hog, håg eller hu og verbene huga og hugsa, som er avledet av ordene: De kom til »å verda faste uttrykk for den magiske innverknaden som i det heile kjem fram ved eins tanke«. Videre gjør han oppmerksom på at denne ordgruppen f. eks. har betydningen »lyst, attrå«. Jenta som fletter (brigder) skjærtorsdagsdokka funderer m. a. o. over spørsmålet hvorvidt hennes »tankemagi« under dette arbeide kan fremlokke den gutten, hun attrår.

Rigmor Frimannslund¹¹) behandler også skikken med å samle tråd og tråddukker, og mener at den foruten i Norge og tilgrensende strøk i Sverige også delvis er kjent i Finland, men vistnok ikke i Danmark. Videre forteller hun at det forekom at guttene gjemte tråden eller dukkene til sin bryllupsdag. Da hengte de tråddukkene rundt skyggen på sin bryllupshatt. – I manns minne har tråden i de fleste bygder ikke været ment å skulle brukes.

Treskjeen, som guttene skulle gi jentene til takk for tråden (se Grimstads meddelelse fra Vågå ovenfor), har Rigmor Frimannslund en forklaring på. Hun forteller først at det var regnet for en skam om gutter og jenter pratet sammen ved høylys dag, men det fantes anledninger hvor det gikk an. »Ved slike anledninger pleiet guttene og jentene å veksle smågaver som de hadde laget selv«. Guttene ga jentene sine gaver helst i forbindelse med nattefriing, og om sommeren når de besøkte jentene på seteren. Den kanskje mest almindelige gave fra gutt til jente var en såkalt »frierskje«.

Da hverken nattefriing eller besøk på seteren har noe med skjærtorsdagsdokka å gjøre er det vel rimelig å anta at dokkas sammenkobling med »frierskjeen« er et sekundært trekk.

Den fulle forståelse av skjærtorsdagsdokkas vesen og dypere mening får vi først gjennom Nils Lids – foran siterte – meget grundige arbeide »Jolesveinar og Grøderikdomsgudar«⁴). Det vil føre alt for langt å gi et – om enn kortfattet – referat av denne interessante avhandlingen hvor forf. har samlet et utall av varianter og opplysninger både fra Norden og andre land, men vi nevner:

Det er hevet over enhver tvil at skjærtorsdagsdokka, langfredagstråden o.s.v. opprinnelig er en juleskikk, og den må føres helt tilbake til den tiden da man ved inngangen til det nye året tok varsler for det kommende år. Martin P:n Nilsson nevnte – som vi hørte – rockmannen. Nils Lid forteller, at hadde han langt hår og skjegg, skulle man få meget ull av sauene det året. Hadde han lite hår og var glattraket ble det dårlig ullproduksjon. Den kvinnen som satt og spant når rokkemannen kom, skulle gi en ulllott til ham, og hun var da hans rokke-

kone. På lignende måte ble den kvinnen, som kom opp på låven mens mannen tersket, låvekone, og han var låvemann. En lubben låvekone varslet frodig kornår, men en mager låvekone varslet dårlig kornår o.s.v. Likt varsler likt.

Det er en primitiv magi så gammel at den først sekundært kan bli riter i en religiøs kultus, etter at man er begynt å personifisere »grokraften« i fruktbarhetsguddommen. Siden de første varsler for det nye året ble tatt ved juletid kom man senere til å få en vinterlig gud med en sommerlig partner.

Av interesse for vårt emne er gudeparret Torre–Gjø, hvor Torre eller Þorri opprinnelig betyr en sammennøstet ulldott (øverst på rokkehodet) mens Gjø representerer mildværet som bryter vinteren. Vi aner en utvikling fra ulldotten til det flettede ullgarn, som senere blir personifisert i Torre–Ullin, og rokkemannen må da være stamfaren til gutten som henter sin skjærtorsdagsdokke.

Fordi Torre, Ull eller Ullin var den vinterlige fruktbarhetsguden, måtte det menneske, som representerte guden ved de religiøse riter og opptog, være kledd i vinterdrakt utstyrt med langt hår og skjegg, mens hans sommerlige partner hadde sommerklær.

Av interesse for Vindumhede-funnet er det at hazdingos, haddingerne (som Hallingdal har sitt navn etter) betyr: »De som bærer langt hår«. Haddingerne forestod dyrkelsen av høy og ull og hadde – eller var utkledd med – langt hår der dette var ment å ha magisk virkning på produksjonen neste år.

Allerede ved slutten af bronsealderen er iflg. P. V. Glob det lange håret og ard-skjæret et offer til en fruktbarhetsguddom, og som langt hår – mener Nils Lid – ligger det nær å oppfatte de tildekkede hodene som officiantene på helle-ristningen fra Ekenberg er utstyrt med. Ristningen kan være gjengivelse av en religiøs prosesjon hvor officiantene i likhet med haddingerne var utkledd med kvinnehår.

Vi skimter en sammenheng fra rokkekona som gir ulltufsen til sin rokkemann frem til jenta som »brigda skjærtorsdagsdokka« for å binde gutten til seg. Den gamle dokka kan føre sine aner mer enn 2000 år tilbake i tiden og behøver såvisst ikke å skamme seg. Det er ikke bare blå tråd i hennes fletning, det flyter også blått blod i hennes årer, og fra bygdene langt nord i Gudbrandsdalen smiler hun gjenkjennende til sin gamle frende i Vindumhede-mosen.

Og mon hun ikke også kan sende et lite nikk til den engelske bondejenta som bandt sitt og guttens strømpebånd med »the lover's knot«? Blant Nils Lids utallige varianter av juletråden har vi for mange eksempler på at tråden bindes som strømpebånd til at det kan bero bare på en tilfeldighet.

SUMMARY

How and Why the Knot in the Vindumhede Plait was tied – and two Related Norwegian Knots.

In ancient times and in the Middle Ages knots were believed to have magic or mystic power. Some examples of knots tied as a spell are given¹⁾²⁾, and the Vindumhede plait (Fig. 1³⁾) then examined. Assuming the Vindumhede knot to be a type of "lover's knot" (Kjærlighetsknop), the author describes the "lover's knot" from Vestfold (on the western shore of Oslo fiord) and the method of tying it (Fig. 2) as given by two Norwegian sailors. The example tied with one band is from AD 1900, and that with two bands from AD 1955.

Concerning the knot tied as in Fig. 2c one of the sailors informed the author:

In the 19th century young sailors often proposed marriage by tying a "kjærlighetsknop" in a red silk ribbon and sending it to the girl in the form shown in Fig. 2c. If she did not wish to accept the proposal she returned the ribbon untied. If, however, she wished to marry the suitor she tightened the knot and returned it in the form shown in Fig. 2d.

The tightened knot is the symbol of lasting love, and in that significance we find it in Gay's pastoral, "The Spell", (Fig. 2f⁵), though in a very different form from the Norwegian "lover's knot".

In ancient votive offerings dedicated to a female deity we find the same knot as that of the Vindumhede plait (Fig. 1³) – and the similarity between this knot and the Norwegian lover's knot may perhaps permit the conclusion that the two are identical, both in shape and in purpose. There is an obvious difference, in so far as the Vindumhede knot is an offering to the goddess, whereas the "kjærlighetsknop" is a tie of love between a girl and a boy. But there is an underlying moment of erotic feeling in both.

The fragmentary remains of a very old custom survive in the northern districts of Gudbrandsdalen in Norway⁶7). They are temporally associated with Easter (Maundy Thursday and Good Friday). Young girls make plaits of wool which are called "Skjærtorsdagsdokka" or "Langfredagstråd" (Maundy-Thursday doll or Good-Friday skein), and boys of about 15–18 years of age go from farm to farm gathering the dolls, which they affix to their hats or jackets. They signify a sort of "tie of love" between the girl and the boy.

In his poem "Galkjøpe" (The Purchase of the Farm) the poet Engebret Hougen⁶) appears in three lines to give an explanation of the hidden (and forgotten) purpose behind the custom:

The girl is plaiting her Maundy-Thursday doll,
wondering whether she [herself or her doll] may be able to catch
the eye of the boy to whom her heart aspires.

Her doll (the plait) seems to have an occult or magic purpose, a purpose which, of course, has nothing to do with Easter. Research has shown that the practice was originally a very old pre-Christian Christmas custom, secondarily transplanted to Easter⁴). In its origin the custom had a colouring of fertility magic.

The first man to enter the room after Christmas when the spinning wheel is in use is called the "wheelman" (rokman), and the girl who is spinning is his "wheelwoman". The man's hair and beard are omens for the new year. Abundant long hair is an omen for good wool production in the coming year, while sparse hair forebodes bad production. The "wheelman" receives some of the wool from the wheel or a woollen plait as a gift from the "wheelwoman".

At a later stage the "wheelman" is transformed into a God or Goddess, who must, of course, receive their offerings – in this connection naturally the wool or plait. But by the 19th century all that is left of the custom is the boy (the final stage of the "wheelman") who collects his "skjærtorsdagsdokker" (Maundy-Thursday dolls).

Fig. 3 shows two specimens of "skjærtorsdagsdokker" plaited in AD 1955 by a peasant woman (in Sel, Gudbrandsdalen), who learnt the art of plaiting them from her mother.

Haakon Hougen.

★

NOTER

1) Johan Fritzner: »Lappernes Hedenskab og Trolddomskunst sammenholdt med andre Folks, især Nordmændenes, Tro og Overtro«. Historisk tidsskrift 1877. 2) Alfr. Lehmann: »Overtro og Trolddom«. København 1920. 3) P. V. Glob: »Ard og Plov i Nordens Oldtid«. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter, Bd. I. Århus 1951. 4) Nils Lid: »Jolesveinar og Grøderikdomsgudar«. Det Norske Videnskaps Akademi i Oslo. II Hist.-Filos. klasse 1932. Nr. 5. 5) Elizabeth Villiers: »The Mascot Book«. London 1929. 6) Engebret Hougen: »Digte – utgivne efter Forfatterens Død«. Kristiania 1891. – Utgiveren er forf.s. eldste søn Knut Hougen, og samlingen ble utgitt samme år som forf. døde. 7) Edvard Grimstad: »Etter gammalt – Folkeminne frå Gudbrandsdalen« (Norsk Folkeminnelag Nr. 58). Oslo 1945. 8) Kjell Bondevik: »Høytider i Noreg og på Island«. Nordisk Kultur XXII. Årets Høytider. Oslo 1938. 9) Martin P:n Nilsson: »Julen«. Nordisk Kultur XXII. Årets Høytider. Oslo 1938. 10) Nils Lid: »Magiske fyrestellinger og bruk«. Nordisk Kultur XIX. Folketru. Oslo 1935. 11) Rigmor Frimannslund: »Skikk og tro ved friing bryllup«. Nordisk Kultur XX. Livets Høytider. Oslo 1949.